

Павло РУДЯКОВ,
доктор філологічних наук,
професор Київського
Національного університету імені
Тараса Шевченка

Роль фактора цивілізаційної приналежності в реалізації державної стратегії євроінтеграції України та в оцінці альтернативних проектів

Державна стратегія європейської інтеграції України, розроблена й прийнята до виконання як офіційний документ на початку 2000-х років і значною мірою з ініціативи президента Л. Кучми й частини його оточення, ґрунтувалася переважно на таких факторах, як політична доцільність, економічний інтерес, особиста зацікавленість. Щодо фактора цивілізаційної приналежності, то про нього згадали дещо згодом, коли, власне, перед гуманітарною наукою було поставлено завдання обґрунтувати висновок про те, що українці з огляду на цивілізаційні особливості споконвіку належали саме до європейської, а не до якоїсь іншої парадигми.

З точки зору національного євроінтеграційного проекту це мало неабияке значення, бо ж цивілізаційна приналежність – це ключовий фактор будь-якого інтеграційного процесу. Він важливіший за будь-який інший, включаючи, скажімо, геополітичний.

Природа фактора цивілізаційної приналежності така, що він діє тільки разом з іншими, залишаючи при цьому за собою значення фундаментального, базового елемента. Хоча лише цього фактора для повноцінного розгортання й доведення до логічного завершення того чи іншого інтеграційного проекту у більшості випадків виявляється замало, без нього обійтися, як свідчить світовий досвід, неможливо.

Для розуміння характеру й особливостей проекту європейської інтеграції України осмислення дії фактора цивілізаційної приналежності має, на нашу думку, принципове значення. Це пояснюється, по-перше, тим, що точка зору на проблему цивілізаційної «європейськості» українців, поширена у вітчизняній науці та громадській думці, істотно відрізняється від того, що думає із цього приводу більшість європейців (причому і на науковому, і на суто побутовому рівні). Інша, не менш важлива причина – це особлива вагомість цивілізаційного фактора в розгортанні процесу євроінтеграції.

Європейський Союз формувався й еволюціонував як утворення переважно економічного характеру і змісту, тож економічна складова відіграє пріоритетну роль в його діяльності й на нинішньому етапі розвитку, втім, слід визнати, що цінності цивілізаційного характеру та змісту мають для європейського інтеграційного процесу, без перебільшення, величезне, пріоритетне значення.

Досить поширена точка зору, що саме цивілізаційна приналежність (ідентичність) визначає й визначатиме надалі межі розширення ЄС як внутрішньоцілісної системи. Лише на підставі цього фактора, в разі виявлення цивілізаційної близькості потенційних претендентів на вступ до Євросоюзу, здійснюватиметься оцінка ситуації під кутом зору геостратегічних, геополітичних, економічних та інших факторів. Поза форматом близькості, про яку йдеться, жодні подальші спільні кроки, жодне

просування до набуття членства в ЄС виявляється не просто ускладненим, а практично неможливим.

Носієм цивілізаційної приналежності, або ідентичності, за традицією, яка склалася в процесі тривалого історичного розвитку, є «ядерна зона» Європи, тоді як «периферія» – і «стара», і «нова» – тяжіє до неї, виявляючи здатність за певних обставин і на певних умовах долучатися до перебігу деяких спільних з «ядром» процесів, проте вона й досі не в змозі остаточно подолати відмінності та включитися в зону ядра.

При цьому «периферія» виступає в ролі реципієнта, який сприймає те, що йому пропонується, а включення у спільне з «ядром» функціонування відбувається зазвичай у формі споживання готового продукту, тоді як «ядро» в більшості випадків «випромінює» нові ідеї, явища, процеси, тенденції, щоб, тиражуючи їх, запропонувати «периферії».

У межах історично сформованого поділу на «свою» і «чужу» периферію й у руслі об'єктивно зумовлених експансіоністських у своїй основі прагнень, спрямованих на перерозподіл «чужої» периферії на свою користь, на певних етапах історичного розвитку виявляється можливим залучення до участі в інтеграційному процесі й тих територій, національних та етнопонаціональних масивів, які за своєю цивілізаційною приналежністю кваліфікуються як «не свої», «не зовсім свої» або навіть «зовсім не свої».

Особливе місце посідають зони непостійної або змінної цивілізаційної приналежності, які упродовж свого існування як уже сформованих комплексів (або ж комплексів у процесі формування) не залишалися – цілком або бодай частково – у межах одного цивілізаційного масиву, а проходили більш чи менш тривалі й результативні з цього погляду періоди адаптації до нового (або нових) цивілізаційно-інтеграційних центрів.

Щодо східного кордону «ядерної зони» Європи як феномену, що його за традицією протиставляють і Азії, і Євразії, то відповідно до уявлень, котрі сформувалися дуже давно і багато в чому зберігають свою актуальність нині, він пролягає з півночі на південь континенту умов-

ною лінією: Гданськ (Данциг) – західний кордон Чехії – центральна частина Австрії – Трієст. Отож щодо претензій України й українців на «європейськість» зникає можливість апелювання до історичного досвіду й традиції, натомість з'являється потреба у пошуку додаткових аргументів, за допомогою яких можна було б обґрунтувати цивілізаційну близькість або ж спільність, з одного боку, українців, з другого – французів, німців, італійців, поляків та інших європейців, об'єднаних нині у Європейському Союзі.

Станом на сьогоднішній день Євросоюз у складі 27 країн не являє собою цілком гомогенне з огляду на цивілізаційну приналежність кожного з його членів утворення. Проте ступінь такої гомогенності залишається, попри певні обставини, досить високим. Крок за кроком здійснюючи подальше розширення, зокрема, за рахунок країн Західних Балкан, і насамперед Хорватії, ЄС, схоже, розраховує посилити свою фінансово-економічну потужність, але аж ніяк не має на меті змінювати традиційно сформоване й освячене тривалим періодом існування співвідношення у системі координат «ядро – периферія».

У період 2004–2007 рр., напередодні прийняття нових членів, одним із пріоритетних напрямів діяльності ЄС було створення єдиного економічного простору з європейськими, з огляду на суто географічне розташування, країнами, які не є його членами, наприклад з Росією.

Жодного зближення на цивілізаційному рівні це, ясна річ, не передбачало. Є підстави думати, що після того, як розширення, нарешті, остаточно відбудеться з прийняттям Хорватії та, можливо, інших країн Західних Балкан у межах цього напрямку буде поставлено завдання поступового поширення в інтересах ЄС єдиного економічного простору на всі чи принаймні більшість країн, котрі виникли на території колишнього СРСР.

Ідеться не лише про країни-сусіди ЄС (Україна, Білорусь, Молдова), а й про країни Закавказзя та Середньої (Центральної) Азії.

За своїми основними ознаками цей процес являє собою не що інше, як економічну експансію. Незважаючи на безумовну привабливість українського ринку, ця експансія не є спрямованою винятково проти України чи якоїсь іншої країни, а проти цілого регіону або навіть кількох регіонів, розташованих на пострадянському просторі, бо, захищаючи інтереси однієї сторони, економічна діяльність європейських компаній і фірм, природно, не бере до уваги увесь комплекс інтересів іншої сторони.

Відповідно до цього й заходи захисту від економічної експансії з боку ЄС мали б здійснюватися не на національному, а на регіональному або міжрегіональному рівні. Лише в такому разі ці заходи могли б виявитися досить ефективними.

На певному етапі його існування для Європейського Союзу важливу роль, окрім економічної, почала відігравати політична складова. У цьому відношенні за традицією центральне місце належить франко-німецьким відносинам, які зберігають своє значення й нині. Останнім часом для політичного виміру європейської інтеграції дедалі важливішими стають позиції «середніх» та «малих» країн-членів, а також їх тимчасових ситуаційних, неформалізованих об'єднань.

З огляду на політичну складову європейської інтеграції питома вага цивілізаційних цінностей (або європейської ідентичності) є вкрай високою, якщо й не вирішальною. Про можливість розширення Європейського Союзу за межі традиційно окреслюваної зони західноєвропейської цивілізації ніхто з європейців ніколи не казав і, схоже, навіть не думав. Показово, що це стосується і державних діячів та політиків, і представників інституцій громадянського суспільства, що свідчить про консенсус щодо цього питання в середовищі державно-політичної, інтелектуальної, культурно-мистецької та інших еліт, а також пересічних громадян.

Виняток певною мірою становить Туреччина, проте цей випадок є занадто специфічним, щоб виводити з нього якісь правила й робити паралелі.

Про ідентифікацію України як складової західноєвропейської цивілізаційної зони європейці так само не кажуть. Це аж ніяк не означає сказати, що для цього немає й не було в минулому жодних підстав, проте для Європи такі підстави або залишаються невідомі, або перекреслюються чимось іншим, на їхній погляд, важливішим і значущим.

Виходячи з того, що було сказано, українські євроінтеграційні перспективи могли б бути схематично виражені як дві лінії, які нібито спрямовані назустріч одна одній, проте не мають для такої зустрічі відповідної «контактної зони». Європейці, в принципі, готові бачити в Україні частину єдиного європейського економічного простору, щоправда, за певних умов й обставин, але не схильні сприймати Україну як рівноправну частину єдиного європейського політичного простору, заснованого на цивілізаційній (європейській) ідентичності.

З точки зору самої України, яку репрезентують керівники відповідних органів державного управління й євроінтеграційні прагнення якої оформлено у вигляді державної стратегії, мова ведеться і про економічне, і про політичне членство в ЄС з виразним наголосом на останньому.

Унаслідок цього виникає ситуація конфлікту позицій та інтересів, у котрій залишається дедалі менше внутрішніх можливостей для конструктивного розв'язання. Ця ситуація ще більше ускладнюється для України так і не розв'язаною досі проблемою самоідентифікації або визначення власного місця у цивілізаційному (чи, може, все-таки міжцивілізаційному – ?) просторі.

Намагаючись довести європейцям своє «європейське» географічне розташування, Україна об'єктивно виявляється неспроможною обґрунтувати свою причетність до того «історичного часу» (за Броделем), в якому перебуває нині Європа і зміст якого визначається, як відомо, характером та особливостями економічного, державно-політичного, громадянського життя.

З усієї попередньої історії людства добре відомо, що цивілізації переходять від «контактування» до «конфлікту» між собою дуже часто саме через те, що однотипні за змістом процеси відбуваються в кожній з них у різні епохи.

Відтак утворюються своєрідні «цивілізаційні ножиці»: те, що апіорі стверджує одна сторона щодо своєї приналежності до європейської цивілізації, освяченої всім історичним розвитком, так само апіорі не сприймає інша. Приналежність українців до цивілізаційного європейського кола залишається питанням дискусійним, не зумовлюючи жодних практичних наслідків, у той чи інший спосіб співвідносних з реалізацією українського євроінтеграційного проекту.

На відміну від ситуації на європейському напрямку українського державного розвитку на альтернативному – євразійському – «маршруті», фактор цивілізаційної приналежності працює якщо не безпосередньо на зближення України і Росії, то вже точно на обґрунтування та затвердження ідеї такого зближення як безумовно позитивного алгоритму розвитку.

Більшість відомих класифікацій цивілізаційних комплексів беззастережно відносять Україну і Росію, росіян та українців до одного – східнослов'янського православного – типу цивілізації, і для цього, поза всяким сумнівом, існують досить вагомі підстави.

Усі аргументи щодо протилежного змісту більше нагадують спроби довести те, що доведенню не підлягає, ніж переконують у їх істинності, науковій чистоті та незаангажованості.

Основи російсько-української цивілізаційної єдності були закладені ще в далекому протослов'янському дохристиянському минулому, а остаточно оформилися після прийняття християнства, в результаті цього кроку, а також пов'язаних з ним і безпосередньо обумовлених ним подій та процесів у період X–XIII ст. ст. Потужним дієвим стимулом закріплення такої близькості слід вважати багатовікову плідну традицію спільної державності, розпочату з Київської Русі і продовжену вже в змінених

історичних умовах і в новому етнонаціональному контексті в Русі Московській і Російській імперії, а потім і в СРСР.

В останні роки цивілізаційна приналежність українців і росіян не змінилася і не могла змінитися, хоч би скільки спекуляцій пролунало з цього приводу. Нація, в принципі, здатна волею частини еліти змінити вектор свого цивілізаційного розвитку. Така зміна, проте, являє собою серйозний виклик національній ідентичності (а разом з нею і – національній безпеці), маючи реальний ресурс для того, щоб спровокувати втрату цієї ідентичності.

Дедалі більшої популярності набувають останнім часом в Україні пошуки нової української ідентичності, кардинально відмінної від російської і максимально наближеної до європейської, втім, не мають вигляду ані досить обґрунтованих, ані перспективних з точки зору досягнення тих прагматичних цілей, якими вони, власне, обумовлені.

Підштовхування українців до цивілізаційного дистанціювання від Росії не супроводжується, на жаль, реальними пропозиціями хоча б більш-менш прийнятної для них самих альтернативи.

Якщо спробувати відкласти в бік ту декларативно-пропагандистську мішуру, якою часто супроводжується обговорення цієї проблеми, то мусимо визнати, що Україні де-факто пропонується формат свого роду цивілізаційної «сірої» зони: ні там, ні тут. Для Заходу з точки зору геополітичних і ряду інших мотивів важливо, щоб Україна не була з Росією, але аж ніяк не обов'язково звільняти для неї її «законне», вистраждане історичним досвідом місце поряд з іншими – справжніми з точки зору цивілізаційної приналежності – європейцями.

Якби існував закон поєднання векторів розвитку (геополітичний і цивілізаційний), то його головний сенс можна було висловити формулою, що має всі ознаки аксіоми: для будь-якого із суб'єктів міжнародних відносин корисний і бажаний збіг двох цих векторів. Розбіжність, навіть часткова, векторів породжує серйозні проблеми. Прямо протилежна їм спрямованість – згубна.

Для України, яка переживає непростий трансформаційний етап, для цього закону мала б відверто негативний ефект. Фактори геополітичної доцільності і цивілізаційної приналежності «працюють» сьогодні проти неї. Два, без перебільшення, найважливіші параметри, що визначають зміст «проекту» утвердження національної державності, залишаються неузгодженими. Кожен з них «тягне» на свій бік, сповільнюючи процес геополітичного та цивілізаційного самовизначення. В результаті створюються умови для консервації характерної для Києва після 1991 року ситуації тупцювання на місці без прийняття остаточного рішення щодо визначення свого місця в глобальному світі, заснованого на так званому новому світовому порядку.

Причини такого стану справ слід шукати швидше поза Україною, ніж у ній самій. Внутрішньоукраїнські гравці в більшості випадків виступають у ролі лише більш-менш кваліфікованих і національно свідомих провідників імпульсів, що надходять з-за меж країни.

За роки незалежності Україні, незважаючи на всі внутрішні труднощі і проблеми, пов'язані із зовнішніми факторами, все-таки вдалося зробити, принаймні, один дуже, на мій погляд, важливий крок, спрямований на визначення стратегічного напрямку подальшого шляху розвитку. Йдеться про вироблення державної стратегії європейської інтеграції та досягнення фактичного консенсусу з цього питання усіма провідними політичними силами та значною частиною українського суспільства.

Євроінтеграція для України передбачає саме цивілізаційний вибір, а вже потім усе інше: економіка, політика, соціальна і гуманітарна сфери, верховенство права, недоторканність приватної власності, свобода слова тощо. При цьому вкрай важливим залишається питання ціни євроінтеграції в її українському варіанті. Цивілізаційний вибір для України з її одвічним периферійно-прикордонним розташуванням у зоні тра-

диційного контакту і конфлікту між відразу кількома потужними цивілізаційними масивами несе в собі, крім потенційного позитиву в середньо- і довгостроковій перспективі, серйозні виклики і загрози в перспективі короткостроковій. Рішуча орієнтація винятково на Європу, супроводжувана до того ж відмовою від багатьох ідеологічних, морально-етичних і навіть суто побутових звичок, які впродовж тривалого історичного розвитку набули характеру і громадських, і особистісних стереотипів, може за певних умов виявитися руйнівною для української нації і її менталітету або, принаймні, для частини цієї нації в особі старшого і середнього покоління.

У контексті розширення ЄС і посилення євроінтеграційних устремлень України принципово важливою слід вважати регіональну складову і, зокрема, вельми показовий з точки зору цієї складової трикутник україно-російсько-польських взаємин. Загальна ситуація в світі, в Європі, в її центральній і східній частинах складається таким чином, що перш ніж визначитися зі своєю ідентичністю в ширших за своїм масштабом межах європейського континентального простору, кожному з претендентів на місце в об'єднаній Європі – у тому числі й Києву – доводиться визначитися в просторі регіональному.

Існує, як відомо, точка зору, відповідно до якої на початку 90-х років ХХ ст., відразу після розпаду СРСР, до складу якою вона входила, Україна мала, принаймні, теоретично, шанс «зацепитися» за регіон Центральної Європи і піти далі разом з Польщею, Чехією, Словаччиною, Угорщиною на правах рівноправного учасника всіх процесів, включаючи євроінтеграційний. Це означає, що Україна вже сьогодні могла б бути членом ЄС, так само, як стали ними країни Вишеградської групи.

Нині ситуація змінилася: Україна залишається країною зі значним за європейськими мірками потенціалом, тим не менше цей потенціал не реалізується належним чином, що відповідає прийняттю у Європі уявленням. Крім того, міжнародна репутація України донині включає в себе елемент «пострадянська» і – що не менш важливо – якоюсь мірою «проросійська», тобто, що орієнтується (або принаймні озирається) на Росію і пов'язує своє майбутнє з політичними та економічними проектами, ініційованими Москвою.

У новій ситуації, що складається в результаті зрушень глобального характеру і змісту, а також розширення Європейського Союзу, вибір регіональної приналежності для Києва полягає сьогодні у визначенні свого місця і своєї ролі в трикутнику Польща – Україна – Росія. При цьому за Польщею стоїть Європа, за Росією – Євразія.

Польська складова згаданого трикутника містить у собі ще один важливий елемент – євроатлантичний: Польща по відношенню до України виступає нині, і, судячи з усього, виступатиме в майбутньому не лише як «адвокат» в Євросоюзі, а й як «уповноважений» США і НАТО.

Російська складова, у свою чергу, теж багатовимірною. Росія, так само як і Польща, змінюється сама і змінює свою роль у світі нових реалій і можливостей. Не слід виключати того, що в певному сенсі відбуватиметься зближення Росії і Європи, але – тільки в певному сенсі. На рівні сутнісних особливостей та принципів Росія і Європа становлять собою два принципово різні світи, два різні цивілізаційні комплекси, які можуть взаємодіяти один з одним, але від цього не ставатимуть ідентичними.

Вибір для України ускладнюється тим, що вона в будь-якому разі і за будь-яких обставин приречена залишатися в рамках українсько-польсько-російського трикутника не рівноправним партнером, а партнером, якого кудись ведуть чи навіть тягнуть. У таких умовах вибір напрямку, орієнтирів, мети руху набуває ще важливішого значення і, крім усього іншого, передбачає, по-перше, участь не тільки державних структур, а й інститутів громадянського суспільства, і, по-друге, неодмінну консолідацію всіх або хоча б переважної більшості політичних партій і фінансово-економічних груп.

